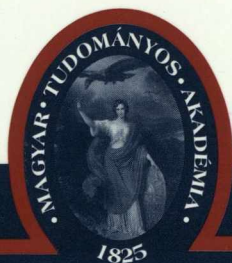

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KUTATÓINTÉZETEI

REGIONÁLIS KUTATÁSOK KÖZPONTJA

MTA REGIONÁLIS KUTATÁSOK KÖZPONTJA

Főigazgató: Horváth Gyula
7621 Pécs Papnövelde u. 22.

Telefon: 72/212-755

Fax: 72/210-390

Postai cím: 7601 Pécs Pf. 199

E-mail: horvath@dti.rkk.hu

Honlap: <http://www.rkk.hu>

Tudományos Tanács. Elnöke: Enyedi György

Kutatók száma: 53

az akadémikusok száma: 1

a tudomány doktorainak és az MTA doktorainak száma: 5

a kandidátusok száma: 16

a PhD-fokozattal rendelkezők száma: 1

a 35 év alatti kutatók száma: 18

PERIODIKÁK:

Tér és Társadalom (negyedévente)

Discussion Papers

Területi és Települési Kutatások

Alföldi Tanulmányok (évente)

TUDOMÁNYOS RÉSZLEGEK:

Dunántúli Tudományos Intézet; Alföldi Tudományos Intézet:

Kecskeméti csoport, Békéscsabai csoport, Debreceni csoport,

Szolnoki csoport; Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet:

Győri osztály, Szombathelyi csoport; Közép- és Észak-magyarországi

Tudományos Intézet: Budapesti osztály, Miskolci osztály

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

Regionális Kutatások Központja

Írta

Horváth Gyula

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

BUDAPEST • 2000

Szerkesztőbizottság

Beck Mihály, Bodnár György, Glatz Ferenc (elnök), Kónya Sándor (lektor),
Láng István, Pritz Pál, Szász Zoltán, Teplán István, Tolnai Márton,
Burucs Kornélia (titkár)

Szerkesztő

GLATZ FERENC

A szerkesztő munkatársa

Pritz Pál

Olvasószerkesztő

Pótó János

ISBN 963 508 235 5 ö

ISBN 963 508 238 X

Kiadja

a Magyar Tudományos Akadémia

Felelős kiadó: Burucs Kornélia

Kiadói szerkesztő: Kovács Éva

Nyomdai munkálatok: Akaprint Nyomdaipari Kft.

Felelős vezető: Freier László

Készült 1,41 (A/5) ív terjedelemben, 1500 példányban

A hálózati formában működő, komplex társadalomtudományi intézet a területfejlesztési kutatások bázisa, a regionális tudomány megteremtésének, művelésének és oktatásának meghatározó, az európai tudományos rendszerrel kompatibilis intézménye. A Regionális Kutatások Központjának (RKK) stratégiai célja a terület- és településfejlesztés hosszú távú hazai és nemzetközi folyamatainak, a globalizálódó térstruktúráknak, ezek munkamegosztási viszonyainak, intézményrendszereinek és eszközeinek interdiszciplináris alapkutatási vizsgálata, a magyar regionális fejlesztési és az európai csatlakozási döntések megalapozása, terület- és településfejlesztési szakemberek képzése és továbbképzése.

A jogelőd Dunántúli Tudományos Intézet

A jogelőd intézményt, a Dunántúli Tudományos Intézetet 1943-ban eleve regionális kutatások végzésére hozták létre. A tudományos célkitűzés azonban a területi kutatásokat szűkebb felfogásban értelmezte, mert csupán a Dunántúlra kiterjedő, egyes tudományágakat mozgósító tájkatatási feladatokat foglalmazott meg. Ez időben – a szegedi egyetem mellett – működött az Alföldkutató Intézet, s az akkori Vallás- és Közoktatási Minisztérium az ország többi régiójában is az egyetemektől elkülönült kutatóintézetek alapítását tervezte. Ennek értelmében, az Erzsébet Tudományegyetem Bölcsészeti Karának elvesztéséért is mintegy kárpótolva Pécs városát, az Országgyűlés Felsőháza jóváhagyta a Baranya Vármegye Önkormányzata által felterjesztett javaslatot, miszerint „...az intézménynek célja volna, hogy a Dunántúlon megfordult és élő népek települési, biológiai, politikai, gazdasági, társadalmi és szellemi életi történetét kutassa, és annak feltárásával az országrész magyarságának minden rétegét öntudatra ébressze, s ezt helyes irányban erősítve jövődönk céljait és az azokhoz vezető utakat megjelölje”¹.

1 Szabó Pál Zoltán: *A Dunántúli Tudományos Intézet és az újjáépülő Dunántúl*. Pécs, 1945.

A kultuszminisztérium azonban a működéshez megszavazott támogatást nem folyósította. Ekkor az alapító igazgató, Szabó Pál Zoltán (1901–1965) földrajztudós felkereste a Dunántúl megyéit és városait, kérve segítségüket. A Dunántúl önkormányzatai és üzemei több tízezer pengőt adományoztak az intézet megszervezésére. A Dunántúli Tudományos Intézet nemcsak a Dunántúl javára, hanem a Dunántúl erejéből jött létre, s így megkezdhetette tudományos programjainak kidolgozását.² Az igazgató elképzelései szerint hat tudományos osztályt – földművelés-tudományi, ipartelepítés-tudományi, földrajzi és adatgyűjtő, emberélettani, társadalomtudományi és oktatási – létesítettek volna. E tervek azonban nem valósultak meg.

1955-ben az intézet a Magyar Tudományos Akadémia kutatóintézeti hálózata részévé lett. Alapvető feladata a természeti és a gazdasági földrajz, a néprajz és a történettudomány művelése volt. Fontos eredmények születtek, kezdett kialakulni egy több diszciplínát művelő intézet kutatásszervezési profilja is. Ekkor indult meg a Délkelet-Dunántúl természeti adottságait feltáró táj kutatási program, amely az 1960-as évektől a társadalomtudományok és a gyakorlat igényeit jobban kielégítő természetföldrajzi tájértékelés irányzatával egészült ki.³ A természetföldrajzi folyamatok felszínalakító dinamikájának általános törvényszerűségeit vizsgáló többirányú kutatások eredményei számos esetben szolgálták közvetlenül a gyakorlatot, a dél-dunántúli vízügyi és kitermelőipari vállalatok munkáját. Új irányzatként kapcsolódott a korábbi témakörökhöz az antropogén geofolyamatok, illetve ezek környezetre gyakorolt káros hatásainak a vizsgálata.⁴

Az 1950–60-as évek gazdaságföldrajzi témái a népesség és a települések térbeli eloszlásainak, fejlődésének, az építőanyag-ipar regionális struktúrájának vizsgálatában vezettek hasznosítható eredményekhez. A kis- és alkörzetek problematikájának elvi és módszertani kutatásaival s ezek alapján készült konkrét javaslataival járult hozzá Baranya megye területi-közigazgatási beosztásának korszerűsítéséhez, a Délkelet-Dunántúl megyei településhálózat-fejlesztési tervei kidolgozásához.⁵

2 L. részletesebben: Rúzsás Lajos: A Magyar Tudományos Akadémia Dunántúli Tudományos Intézetének húsz éve és a regionális kutatás. In *MTA Dunántúli Tudományos Intézete. Értékezősek*. Budapest, 1963, 11–21. (A továbbiakban: *Értékezősek*.)

3 Babics András: *Értékezősek*, 1963. Budapest, 1964. és uő: *Értékezősek 1964–65*. Budapest, 1966.

4 Erdősi Ferenc: *A társadalom hatása a felszínre, a vizekre és az éghajlatra a Mecsek tágabb környezetében*. Budapest, 1987; Erdősi Ferenc–Lehmann Antal: *A környezetváltozás és hatásai*. Budapest, 1984; Lovász György–Weisz György: *Délkelet-Dunántúl geológiája és felszínfejlődése*. Pécs, 1984.

5 Kolta János: *Gazdaságföldrajzi kiskörzetek Baranyában*. In *Dunántúli Tudományos Gyűjtemény*, 1961, 27, Budapest; és uő: *A népesedés és a társadalmi-gazdasági jelenségek és folyamatok kölcsönhatása Baranyában*. Pécs, 1964.

A történeti kutatás kezdetben a mecseki szénmedencére irányult.⁶ Majd a város- és gyáripár-történeti kutatások, valamint a délkelet-dunántúli iparszerkezet vizsgálata mellé agrártörténeti feltárások társultak.⁷ Jelentős eredmények születtek⁸ az összetartozó falvak, népcsoportok, a helyi kultúrák egymásra hatásának vizsgálatában is.

A Babics András (1906–84) történész vezette intézet tevékenységét az 1960-as években a megyei keretekhez illeszkedő kistáji vizsgálatok, a Dél-Dunántúl egyes tájegységeiben való vizsgálódás jellemezte. Az e koncepció alapján született mikrovizsgálatok eredményei ma is inspiráló erővel hatnak.⁹ A kutatási eredmények számtalan tudományos értekezésben öltöttek testet: az intézeti sorozatokat, így a *Dunántúli Tudományos Gyűjtemény* több mint száz füzetét és az Akadémiai Kiadónál évente megjelent *Értekezések* tanulmánykötetet élénk érdeklődés kísérte a hazai tudományosságban. Az alapító generáció vezető egyéniségei, a történész Babics András, Rúzsás Lajos (1914–81), T. Mérey Klára, a geográfus Szabó Pál Zoltán és Kolta János (1907–83), az etnográfus Andrásfalvy Bertalan és a művelődéstörténész Angyal Endre (1915–76) révén az intézet folyamatosan képviseltette magát a hazai és nemzetközi tudományos fórumokon, közreműködött kiemelkedő kutatási vállalkozásokban (a *Magyarország története* című könyvsorozatban, tájmonográfiái sorozatokban, szaklexikonok szerkesztésében).

Az 1970-es évek elején új fejezet kezdődött az intézet történetében. Az ekkori politikai döntések elvben prioritást adtak a vidéki komplex társadalomtudományi kutatóhelyek fejlesztésének, a terület- és településfejlesztési kormányhatározatok pedig új kutatási témákat kínáltak. Ez utóbbiak – illetve az intézet új, nemzetközi hírvé jogtudós igazgatójának, Bihari Ottónak (1921–83) koncepciója – nyomán a regionális kutatások is új értelmezést kaptak Magyarországon.¹⁰

6 Babics András: *Az észak-mecseki kőszénbányászat története*. Budapest, 1967.

7 Rúzsás Lajos: *A pécsi Zsolnay-gyár története*. Budapest, 1954; uő: *A kapitalista iparfejlődés útja a Délkelet-Dunántúlon*. In *Dunántúli Tudományos Gyűjtemény*, 1957, 12, Pécs; uő: *A városi fejlődés a Dunántúlon a 18–19. században*. In *Dunántúli Tudományos Gyűjtemény*, 1961, 48, Budapest; uő: *Városi fejlődés a Dunántúlon a 16–17. században*. *Dunántúli Tudományos Gyűjtemény*, 1966, 71, Budapest; T. Mérey Klára: *A somogyi parasztság útja a feudalizmusból a kapitalizmusba*. Budapest, 1965.

8 Andrásfalvy Bertalan: *A sárköziek gazdálkodása a 18. és 19. században*. Pécs, 1965; uő: *A mohácsiak állattartása. 1686–1848*. In *Dunántúli Tudományos Gyűjtemény*, 90, 313–337. Budapest, 1968; uő: *A Sárköz és a környező Duna menti területek ősi ártéri gazdálkodása és vízhasználatai a szabályozások előtt*. Budapest, 1973.

9 Lovász Gy. (szerk.) *Komplex földrajzi és történelmi kutatások újabb eredményei a Dunántúlon*. Budapest, 1972. és Rúzsás L. (szerk.): *Az észak-mecseki bányavidék regionális vizsgálata*. Budapest, 1972.

10 Bihari Ottó az 1972-ben nyugállományba vonult Babics Andrástól vette át az intézet vezetését, és 1973-ban lett az MTA levelező tagja.

Egyrészt az akadémiai alap kutatások rangjára emelkedtek a terület- és településfejlesztési kutatások, amelyeket addig csak jobbára tervezési gyakorlatnak tekintettek. Ezzel lehetőség nyílt a terület- és településfejlesztési folyamatok sokoldalú feltárására, a területi centralizáció szakszerű bírálatára és a monolitikus politikai intézményrendszerben a területi ellensúlyok elméleti megalapozására.¹¹ A másik jelentős kísérlet a multidiszciplináris kutatások bevezetése volt. A Dunántúli Tudományos Intézetben korábban is több szakma képviselője dolgozott, ám egymástól többnyire függetlenül. A hazai társadalomtudományok történetében először szerveződött multidiszciplináris kutatóhely meghatározott közös kutatási cél érdekében. Ezekkel a programokkal először vállalkozott vidéki társadalomtudományi műhely országos tudományos központ szerepére. Az intézet tudományos palettán új diszciplínák – közgazdaság- és jogtudomány, szociológia – jelentek meg, az ezeket képviselő pályakezdő kutatók nemzedék- és profilváltást indítottak el. Az első nagyszabású nemzetközi konferenciát az agglomerációkutatás módszertani kérdéseiről 1978-ban rendezte meg az intézet.

Alapítása és szervezete

Bihari Ottó 1983-ban bekövetkezett halála után Enyedi György, az MTA Földrajztudományi Kutatóintézetének tudományos osztályvezetője lett az új vezető, főigazgatói címmel. Tudományos koncepcióját ő egy – Magyarországon addig ismeretlen, ám az európai tudományszervezésben már sikerrel alkalmazott – hálózatban működő tudományos szervezetre építette fel. Az 1984. január 1-jén megalakult új intézet, a Regionális Kutatások Központja a Dunántúli Tudományos Intézet és a Földrajztudományi Kutatóintézet (FKI) több egységét (budapesti tudományos osztályát, békéscsabai és kecskeméti csoportjait) egyesítette.

A békéscsabai székhelyű Alföldi Kutatócsoport az FKI vidéki részlegeként 1973-ban alakult a társadalmi termelés és a természeti erőforrások, a centrum-vonzáskörzeti kapcsolatok vizsgálatára. Később a településegyütteseket érintő településhálózati, népesség-, ipar- és agrár földrajzi kutatásokat végeztek az Al-

¹¹ Bihari Ottó: Hatalom és egyetértés. A szocialista államszervezet és a területi munkamegosztás. *Gazdaság- és Jogtudomány*, 1980, 273–282; uő: *Korszerű tendenciák az államhatalom gyakorlásában*. Budapest, 1983. Horváth Gyula (szerk.): *Dolgozatok a területfejlesztés tudományos megalapozásának a köréből*. Pécs, 1983; Pálné Kovács Ilona–Rechnitzer János (szerk.): *Az agglomerációkutatás módszertani kérdései* c. nemzetközi konferencia, Pécs, 1979; Rechnitzer J. (szerk.): *Vonzáskörzetek – agglomerációk* I. Budapest, 1982; uő (szerk.): *Vonzáskörzetek – agglomerációk* II. Budapest, 1985.

föld több térségében. Az 1980-as évek elejétől prioritást kaptak az Alföld gazdaságföldrajzi vizsgálatai, a „nagytajaknak” az országos és nemzetközi munkamegosztásban elfoglalt helyével kapcsolatos elemzések, s célként megfogalmazták az Alföld fejlesztési stratégiájának kidolgozását. Az Alföld-kutatások alapító és programadó egyénisége Tóth József geográfus volt, aki 1984–91 között a Regionális Kutatások Központja főigazgató-helyetteseként működött. A kutatások stabil szervezeti kereteinek megteremtése, az Alföldi Tudományos Intézet megalapítása a szintén geográfus Csatári Bálint nevéhez fűződik.

1982-ben szerveződött meg a kecskeméti Településkutató Csoport a falvak és tanyák népesség- és településföldrajzi, valamint gazdasági és szociológiai vizsgálatára. Az RKK negyedik társult egységének, az FKI Területfejlesztési Osztályának kutatásai a területfejlesztés gazdaságföldrajzi megalapozására, a magyarországi falusi térségek komplex feltárására irányultak.

A Regionális Kutatások Központjának az volt az alapvető kutatásszervezési elve, hogy az ország nagy régióiban kutatási egységek szerveződjenek, amelyek vizsgálataikkal hozzájárulnak az adott régió fejlődéséhez, s egyben a térség szellemi-tudományos centrumszerepét is betöltik, azaz épüljön ki egy, az ország egészét lefedő tudományos kutatási hálózat. E koncepció jegyében alakultak meg a későbbi szervezeti egységek: 1986-ban Győrben, 1987-ben Miskolcon, 1992-ben Szolnokon, Debrecenben és Szombathelyen.

A hálózatfejlesztés extenzív szakaszában a korszerű tudományszervezési célkitűzések és a területi politikai szereplők törekvései szerencsésen összekapcsolódtak. A központ új egységei azokban a városokban alakultak meg, ahol a társadalomtudományoknak nem voltak hagyományai, így a regionális kutatások ezeken a helyeken egyben a későbbi fejlődés előhírnökei is voltak. Az új egységek alapítását kezdeményező helyi és területi tanácsok finanszírozták a kutatási infrastruktúrát, a bérköltségek jelentős részét, és megrendeléseikkel pótlólagos forrásokhoz juttatták az intézetet.

Az alapító okirat a Regionális Kutatások Központjának feladatát a magyar társadalom és gazdaság regionális fejlődésének, a településhálózat átalakulásának vizsgálatában, a terület- és településhálózat-fejlesztési elképzelések tudományos megalapozásában, a társadalmi-gazdasági térfolyamatok és ezek törvényszerűségeinek, a fejlődés tendenciáinak feltárásában határozta meg. Az 1980-as évtizedben az integratív tértudomány (a *regional science*) fejlődése gyors léptekkel haladt előre.

Kelet-Európában az államszocializmus regionális és településpolitikájának ideológiája (a klasszikus marxi elmélet, az utópisztikus urbanisztikai elképzelések, a tervezéselmélet) és az ebből fakadó célkitűzések (az arányos fejlesztés, a falu és a város közötti civilizációs különbségek mérséklése, az ingyenes vagy a

jelentősen támogatott társadalmi juttatások térben egyenletes elosztása) erős korlátok közé szorították a területi folyamatok tanulmányozásával foglalkozó tudományágakat. A lengyel és a magyar társadalomtudomány ellenben viszonylag korán, már az 1960-as – jórészt a nyugati tudományossággal fenntartott intenzív kapcsolatai következtében – fontos kutatási eredményeket szolgáltatott a térben egyenlőtlen fejlődésről, a településhálózat átalakulásának anomáliáiról, expressis verbis megkérdőjelezte a központi tervgazdálkodás, a helyi-regionális adottságokkal nem számoló gazdaságpolitika hatékonyságát.

A tervgazdaságok térszerkezeti átalakulását elemző vizsgálatok arra hívták fel a figyelmet, hogy a Kelet-Közép-Európában kialakult gazdasági szerkezet és urbanizációs típus nem önálló modell, hanem jelentős késéssel a nyugat-európaihoz hasonló urbanizációs és fejlődési szakaszok követték egymást. A területi fejlődésben megmutatkozó különbségek egyrészt a megkésettséggel, másrészt az államszocialista rendszer működésével magyarázhatók.¹²

A területfejlesztési politikának a piaczgazdaság alapvető kategóriáitól eltérően különös utat kellett bejárnia Magyarországon. Az útkeresést nehezítette, hogy az államszocializmusban használatos fogalmakat nem kis ellenérzés kísérte. Kezdetben a marxista társadalomelmélet utasította el a regionális politikát, és a tervgazdaságot kiszolgáló egyszerű eszközzé silányította. De később, a társadalmi-gazdasági reformok kiteljesedése idején is bizalmatlanság övezte a decentralizációt sürgető, ám erőtlen és elszigetelt kezdeményezéseket, nemegyszer a provincializmus kétes híré bélyegét ragasztották e kísérletekre. A regionális tudomány önálló diszciplínává fejlődésének feltételei Magyarországon – európai összehasonlításban is – viszonylag korán, e tudományágzat nemzetközi expanziójának időszakában kialakultak. A RKK 1987-ben elindította a *Tér és Társadalom* című folyóiratát, 1988-ban megjelent a *Területi és települési kutatások* című könyvsorozat első kötete – 1992-ig kilenc monográfia látott napvilágot –, 1986-ban megszerveződött az MTA Regionális Tudományos Bizottsága, az MTA területi bizottságaiban területfejlesztési szakbizottságok alakultak, 1989-ben a művelődésügyi miniszter, a JPTE Közgazdaság-tudományi Karán terület- és településfejlesztési továbbképző szak alapítását engedélyezte.

12 Enyedi György: *Az urbanizációs ciklus és a magyar településhálózat átalakulása*. Budapest, 1984; uő: *A városnövekedés szakaszai*. Budapest, 1988; uő: *A kelet-közép-európai régió. Magyar Tudomány*, 1990, 4, 393–401.

Stabilizálódás és átalakulás

Az 1990-es évek első harmadáig a hálózat részben *extenzív módon* fejlődött. A bővítés akkori indokainak többsége ma is helytálló: az ország valamennyi régiójában való jelenlét, a regionális döntéshozókkal kialakított szoros munkakapcsolat, fórumok biztosítása a különböző társadalomtudományi diszciplínák együttműködéséhez, mindez kedvezően befolyásolta a központ általános teljesítményét, a regionális kutatások kibontakozását Magyarországon, illetve az egyéni kutatói életpályák alakulását. A kutatóhelyek működését meghatározó külső tényezők azonban időközben jelentősen megváltoztak. Az egységek egy része – az expanzív felsőoktatás-fejlesztés következtében – elveszítette korábbi privilégiumát egy-egy régió társadalomtudományi kutatásaiban, a területi közigazgatás funkcionális meggyengülése a pénzügyi források megszűnését jelentette, és a megoldandó feladatok köre is szűkülni látszott.

A területfejlesztés a politikai átalakulások látómezején kívül maradt, sőt a modern regionális politika cél-, eszköz- és intézményrendszereinek megerősítését sürgető kutatói javaslatokat a politikusok elutasították, nemegyszer a tervgazdaság elemeinek visszacsempészését megakadályozni szándékozó jelszavakkal.

A kutatási egységek regionális környezetében bekövetkezett változásokra a hálózat *intenzív fejlesztéssel* reagált. Működését átalakította, kutatócsoportjainak egy részét széles körű döntési jogosítványokkal, anyagi-pénzügyi önállósággal rendelkező intézetekbe szervezte, jelentős informatikai fejlesztéseket, kutatási programjában tematikai koncentrációt hajtott végre, egyre csökkenő költségvetési támogatásának pótlására a fejlesztési piacokon új forrásokat kutatott fel. Az életképesség megőrzésének meghatározó tényezője volt a központ kutatóinak és dolgozóinak az intézet céljaival való azonosulása, a belső szolidaritás. Ez a tudományos elkötelezettség a kutatói életpályák alakulásában természetesen kedvezőtlen következményekkel is járt. Csökkent az alapkutatásokra, a tudományos továbbképzésre és a szellemi feltöltődésre fordítható idő. Miközben új technikákat kellett elsajátítani a megrendelések felkutatásában, és korábban kevésbé ismert módszereket kellett elsajátítani a szerteágazó megbízások teljesítéséhez, a szintetizáló jellegű munkák – doktori értekezések, könyvek, monográfiák – megírása háttérbe szorult. A stabilitás fenntartásában mindemellett jelentős szerep jutott Enyedi Györgynek, majd Illés Ivánnak, aki 1990-ben vette át az RKK irányítását.

Az anyagi stabilitás érdekében kötött kompromisszumok mérlege kedvező. Bővültek az intézet nemzetközi kapcsolatai, a terület- és településfejlesztés egyetemi, főiskolai stúdium lett. A regionális kutatások piacán megjelent nagy-

számú szereplővel szemben az intézet fenn tudta tartani versenyképességét, a területfejlesztési törvény és az *Országos területfejlesztési koncepció* előkészítésében, az államháztartási és a közigazgatási reform különböző témacsoportjában elért tudományos teljesítményei elismerést váltottak ki.

Az átmeneti időszakban született tudományos produktumok közül kiemelkedik a *Társadalmi-területi egyenlőtlenségek Magyarországon* című tanulmánykötet, amely áttekintő értékelést adott a területi egyenlőtlenségeket kiváltó okokról, részletesen elemezte a gazdaság területi szerkezetének átalakulását és a regionális válságfolyamatokat, körvonalazta a modern területfejlesztés kidolgozásának tennivalóit Magyarországon.¹³ Ebben az időszakban részletes feltáró munkálatok folytak az ország számára oly fontos határ menti együttműködések témakörében.¹⁴ Elkészült az első összegző munka az átmenet magyarországi regionális folyamatairól,¹⁵ a térszerkezetet alakító innovációs tényezőkről,¹⁶ a kommunikáció, az informatika regionális fejlődésre gyakorolt hatásairól.¹⁷ Az intézet kutatási eredményeinek széles szakmai közvélemény előtti megvitatását szolgálták az 1990-es évek elején indított tudományos konferenciasorozatok. Az *Európába megy-e a megye?* című, évente megrendezett konferencia a területi középszint fejlesztésének irányzatait tárgyalta, a kétévente megszervezett falukonferenciasorozat a vidékfejlesztés tudományos megalapozását szolgálta, az Alföldkonferenciák a sajátos jellemzőkkel rendelkező nagyrégió fejlesztési programjainak kidolgozásához nyújtottak fontos információkat. A magyar regionális kutatások eredményeinek nemzetközi megmérettetését is szolgálta a Dunántúli Tudományos Intézet alapításának 50. évfordulója alkalmából 1993-ban megrendezett *Európai kihívások, magyar válaszok a regionális politikában* című konferencia.¹⁸

E tudományos vitafórumok tapasztalatai beépültek az intézet két nagyszabású vállalkozásába, a területfejlesztési törvény kidolgozásába és az *Országos területfejlesztési koncepció* tudományos megalapozásába. Ezekben a nemzetközi elismerést is kiváltó dokumentumokban összegződtek a magyar regionális kutatások eredményei, a magyar területfejlesztés jövőjét, az ország térszerkezetének modernizációját szolgáló tudományos ismeretek.

13 Budapest, 1993. (Szerk. Enyedi György.)

14 Illés Iván: A Kárpátok Eurorégió. *Valóság*, 1993, 6, 12–19.; Horváth, Gy. (szerk.): *Development Strategies in the Alpine-Adriatic Region*. Pécs, 1993; Rechnitzer J. (szerk.): *Chancen für die Grenzregion: Wirtschafts- und Qualifikationsentwicklung im Burgenland und Győr-Sopron*. Wien, 1991.

15 Enyedi György: *Regionális folyamatok Magyarországon az átmenet időszakában*. Budapest, 1996.

16 Rechnitzer János: *Szétszakadás vagy felzárkózás. A térszerkezetet alakító innovációk*. Győr, 1993.

17 Erdősi Ferenc: *Kommunikáció és térszerkezet*. Budapest, 1991; uő: *Telematika*. Budapest, 1992.

18 Hajdú, Zoltán–Horváth, Gyula (eds.): *European Challenges, Hungarian Responses in Regional Policy*. Pécs, 1994.

Az 1990-es évek elejének harmadik jelentős vállalkozása a parlamenti és kormányhatározatok alapján megszervezett Alföld-kutatási program volt, amely hosszú távú stratégiai kutatási iránnyá teljesedett ki. A program keretében folytatott kutatások eredményeit az *Alföldi Tanulmányok* és az *Alföldi Társadalom* című periodikák jelentették meg.

Az ezredforduló kihívásai

Az intézet konszolidációs programja a működés alapcéljaként a terület- és településfejlődés hosszú távú folyamatainak alapkutatási vizsgálatát határozta meg. 1997-től Horváth Gyula irányítja az RKK tevékenységét. Ő az *alapkutatás* értelmezésében az MTA Enyedi György vezette alkalmi elnöki bizottságának jelentését tartja mértékadónak. Eszerint „alapkutatáson a jelenségek összefüggéseinek felismerésére és megfogalmazására irányuló tevékenységet értjük. Főbb alkotóelemeit a következő lépések hozzák létre: egyedi tudományos ismeretek gyűjtése, a köztük fennálló kapcsolatok felismerése, hipotézisek és ezek ellenőrzésére alkalmas módszerek kidolgozása s az így jónak bizonyult hipotézisek rendszerezése és beillesztése a tudományos ismeretek összességébe. Az alapkutatás fő terméke az átfogó, megalapozott és világos elmélet. Ennek eredményeit az alkalmazott kutatás felhasználja. Az alapkutatásnak általában nincs közvetlen haszna, viszont nélküle az alkalmazott kutatás nem lesz képes értékesíthető eredményeket elérni.”

Az intézet korábbi kutatási koncepciója – a prognosztizálható források miatti kényszerűségből – az alapkutatásoknak viszonylag szűk teret szánt. Az akadémiai konszolidációt követő új stratégiai programok és egyéb pályázatok támogatási forrásai, valamint a saját bevételek jelentős részének felhasználása révén 1998-tól a korábbi időszak kutatási eredményeit feldolgozó, összegző publikációs szakasz kezdődött. Újraindult a *Területi és települési kutatások* című monográfiásorozat. 1998–99-ben hat nagymonográfia jelent meg az európai regionális politika, a területi stratégiaalkotás, a magyar településhálózat fejlődése, a közigazgatás és a közlekedés regionális összefüggései, illetve a környezetvédelem területfejlesztési kérdései témakörökben.¹⁹ Két év alatt a műhelytanulmányokat

19 Beluszky Pál: *Magyarország településföldrajza*. Budapest–Pécs, 1999; Erdősi Ferenc: *Közlekedés és regionális fejlődés Európában*. Budapest–Pécs, 1999; Fodor István: *Környezetvédelem és regionalitás*. Budapest–Pécs, 1999; Horváth Gyula: *Európai regionális politika*. Budapest–Pécs, 1998; Pálné Kovács Ilona: *Közigazgatás és regionalizmus*. Budapest–Pécs, 1999; Rechnitzer János: *Területi stratégiák*. Budapest–Pécs, 1998.

közlő angol nyelvű *Discussion Papers* sorozatban tizenkét kötet jelent meg. Rendszeressé vált a *Tér és Társadalom* folyóirat kiadása.

Az 1999-ben megalakult tudományos tanács elnöke Enyedi György, tagjai: Ádám Antal, Bartke István, Ehrlich Éva, Kovács Géza, Láng István, Mészáros Rezső, Orosz István, Török Ádám, Völgyes Iván.

Akadémiai fejlesztési programok segítségével és a saját bevételek felhasználásával az intézet modern kutatási infrastruktúrát épített ki. A tárgyi fejlesztések középpontjában folyamatosan a könyvtári és informatikai szolgáltatások állnak.

A 60 ezer kötetes könyvtári állomány gyarapítására az intézet kiadásainak 2%-át fordítja. A 40 ezer könyv ötöde idegen nyelvű. A 10 ezer évfolyamos folyóirat-állomány széles körű összetételére utal, hogy több mint 600-féle folyóirat található a könyvtárban, ebből 200 kurrens lap. A könyvtár költségvetésének háromnegyed részét folyóirat-beszerzésre fordítja. A megrendelt 60 külföldi folyóirat közül 30 Magyarországon csak az RKK-ban található meg. A könyvtár kölöngyűjteményként kezeli a térképek, a kéziratok, az aprónyomtatványok és legújabbban a CD-ROM-ok anyagát. Az állománygyarapodás szinten tartását biztosítják a könyvtáraknak kiírt különféle pályázati lehetőségek (Soros Alapítvány, OTKA-támogatások, a Nemzeti Kulturális Alap támogatása), tudományos-oktatási programok (ISM, TEMPUS, IIF), valamint a kiterjedt nemzetközi cserekapcsolatok. Általában az összegyarapodás egyharmada érkezik ajándék vagy csere útján.

Az 1990-es években megkezdődött az RKK versenyfutása az egyre nagyobb teljesítményű személyi számítógépekért és alkalmazásokért. A kutatók – felismerve a statisztikai adatfeldolgozásra, elemzésre kifejlesztett programcsomagok lehetőségeit – széles körben használják kutatásaikban a számítógépeket. Az informatika funkcionális részterületein – a személyi és szoftverfeltételek megteremtésével – számos szolgáltatóműhely alakult ki (kiadványszerkesztés, számítógépes rajzok, digitális térképek, térinformatika, adatbázis-kezelés, matematikai modellezés, hálózatmenedzsment, könyvtári rendszerek stb.).

Hazai és nemzetközi kapcsolatok

Napjainkra az intézet *stratégiai partnerhálózatot* épített ki. Kiemelt stratégiai partnerei az MTA Földrajztudományi Kutatóintézete, a Politikai Tudományok Intézete és a VÁTI Magyar Regionális Fejlesztési és Urbanisztikai Közhasznú Társaság, valamint azok a felsőoktatási intézmények, amelyekkel oktatási-kutatási kapcsolatok alakultak ki. E partnerség közös kutatási feladatokban,

konferenciák szervezésében nyilvánul meg. Meghatározó kiadói partner a pécsi székhelyű Dialóg Campus Kiadó, amellyel az intézet hosszú távú megállapodást kötött.

Az önkormányzati és kormányzati szervektől kapott kutatási megbízások a regionális tudomány fejlesztését szolgálják. A négy intézet stabil kapcsolatban áll az adott régiók fontos közigazgatási, területfejlesztési szereplőivel, szakértő szerepet vállal a megyei és regionális testületek munkájában.

1996-tól az intézet koordinálta a Miniszterelnöki Hivatal Integrációs Stratégiai Munkacsoportjának regionális politikai témacsoportját.

A Regionális Kutatások Központjának kutatói szervezték meg Magyarországon a *terület- és településfejlesztés komplex felsőoktatási programjait*. A terület- és településfejlesztési szakértők ismereteiket az 1980-as évek végéig csak a gyakorlatból meríthették, szervezett képzésük Magyarországon nem volt. A szakma egyes részterületeit különböző felsőoktatási intézményekben oktatták ugyan, de mindenütt csak az alapszakhoz szükséges speciális ismeretek keretei között. A komplex terület- és településfejlesztési szakképzést a társadalomirányítás akkori modellje sem igényelte. A területi és a helyi államigazgatási szakapparátusok a redisztribúció központi normáit vagy az alkumechanizmusokban megnyilvánuló helyi kezdeményezések fortélyait viszonylag könnyen megtanulhatták és elcsatíthatták. A tanácsi finanszírozás átalakítását célzó próbálkozások, a településfejlesztési politika kudarcai s nem utolsósorban a kutatók rendszeressé váló részvétele a gyakorlati területfejlesztési feladatok megoldásában kezdték tudatosítani a gyakorlati szakemberekben, hogy a területi folyamatokat objektív törvényszerűségek és tényezők formálják, illetőleg hogy a településfejlesztés szereplőinek sem csupán a központi akarat végrehajtóiként kell cselekedniük. Nyugat-Európában is a gazdasági és a politikai hatalom decentralizálása ösztönözte a regionális fejlesztés és politika térnyerését az egyetemi képzésben. A posztindusztriális társadalom fejlődésének parancsoló szükségletévé vált a hatalom diffúziója, a szuverenitás felosztása az államon belül, az azon kívül kibontakozó új struktúráknak megfelelően. A térben is szétszórt döntési központok megszorodása, a regionális fejlődésben aktív szerephez jutó új intézmények (fejlesztési társaságok, innovációs központok, pénzügyi szervezetek, regionális mozgalmak), valamint a regionális kormányzatok autonómiájának erősödése eredményezte az 1960–70-es években a nyugat-európai egyetemeken többségében a területfejlesztési képzés megindítását, vagy pedig elősegítette az egyetemeken már oktatott területi tervezési, regionális gazdasági, településszociológiai és más tárgyak szervezeti integrációját.

E tapasztalatokat is hasznosítva indította el az intézet 1989-ben a JPTE Közgazdaság-tudományi Karán a terület- és településfejlesztési posztgraduális képzést,

1994-ben a graduális képzést, majd 1995-ben akkreditálták a karral közösen kidolgozott *Regionális gazdaságtan és politika* doktori programját. A központ kutatói dolgozták ki és irányítják az ELTE Bölcsészettudományi Karán folyó területfejlesztési továbbképző programot, a győri Széchenyi István Főiskola településgazdász szakát, a kutatók többsége regionális diszciplínákat oktat az ország nyolc felsőoktatási intézményében. Az intézet kutatói közül négyen rendelkeznek habilitált egyetemi tanári címmel, és hatan nyerték el a Széchenyi professzori ösztöndíjat.

A regionális tudomány *külföldi műhelyeivel* kialakított másfél évtizedes együttműködés gazdagította az intézet tudományos eredményeit, hozzájárult a kutatói továbbképzéshez és a felsőoktatási programok fejlesztéséhez. A Lengyel Tudományos Akadémia Földrajzi és Térgazdasági Intézetével két évente szervezett tudományos szemináriumok eredményei érezhető hatást gyakorolnak a kelet-közép-európai regionális tudomány fejlődésére. A nyugat-európai és az egyesült államokbeli intézetekkel zajló együttműködések közös publikációkban, kerekasztal-beszélgetésekben és nemzetközi pályázatokon való együttes részvételben nyilvánulnak meg. Az intézet publikációs fórumai hozzájárulnak a külföldi tudományos eredmények hazai elterjesztéséhez. E célt szolgálja – többek között – az 1993-ban indított *Régiók Európája* című könyvsorozat, amelynek két kötete az olasz és a brit-ír területi fejlődési folyamatokat elemzi, előkészület alatt lévő kötetei pedig a skandináv és az ibériai regionális politikákat elemzik.²⁰

A központ munkatársai az elmúlt fél évtizedben húsz két- és többoldalú kutatási projektben vettek részt. Az intézet négy nemzetközi kutatási hálózat tagja. Többéves együttműködési megállapodás fűzi az alábbi intézményekhez: Bundesforschungsanstalt für Landeskunde und Raumordnung, Bonn (VISION-PLANET-program), Chiba University, Japán (kelet-közép-európai regionális átalakulás), École Normale Supérieure, Fontenay aux Roses (Párizs–Budapest összehasonlító vizsgálata), Geografski Institut BAN, Szófia (Duna menti térségek), Institut Ekonomiki i Organizacii Promislenogo Proizvodstva AN RF, Novoszibirszk (kelet-európai regionális politikák), Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Varsó (kelet-közép-európai területi fejlődés), Joensuu Yliopisto, Joensuu (határ menti és rurális kutatások), National University of Galway, Galway (vidékfejlesztés, felsőoktatás), Österreichisches Institut für Raumplanung, Bécs (határ menti együttműködés), Sheffield Hallam University, Sheffield (felsőoktatás), Universidad de Las Palmas (felsőoktatás), University of Leeds (felsőoktatás), University of Strathclyde, Glasgow (európai regionális politika).

20 Horváth Gyula (szerk.): *Régiók és városok az olasz modernizációban*. Pécs, 1993; uő (szerk.): *Régiók felemelkedése és hanyatlása. Regionális átalakulás a Brit-szigeteken*. Pécs, 1997.

A magyar regionális tudomány egyik erőssége – Enyedi Györgynek köszönhetően –, hogy vizsgálatai Kelet-Közép-Európára is kiterjednek. A rendszerváltozás előtt is Magyarországon publikálták vagy szerkesztették és adták ki magyarul vagy angolul a kelet-közép-európai terület- és városfejlődéssel foglalkozó összehasonlító munkák többségét. A *Social Change and Urban Restructuring in Central Europe* című kötet a közép-európai kutatók együttműködésének fontos produktuma.²¹ Az 1999-ben megrendezett *Régiók Európában* című konferencia másfél tucat kelet-európai résztvevője az RKK-t a kelet-nyugati tudományos érintkezések fontos találkozási pontjaként értékelte. Illés Iván három évig koordinálta Bonnban az EU-tagállamok által finanszírozott közép-európai és Duna menti területfejlesztési stratégiai programot. A VISION-PLANET dokumentumot a *Tér és Társadalom* folyóirat publikálta először magyar nyelven.

Az intézet kutatói

Az intézet jól képzett, kedvező korösszetételű, multidiszciplináris kutatói testülettel rendelkezik. A közel ötven kutató harmada geográfus, negyede közgazdász, ötöde szociológus végzettségű, emellett az igazgatástudomány és a történettudomány képviselteti magát több kutatóval. Az intézetben egy akadémikus, öt tudomány doktora és huszonhét kandidátus dolgozik. A tudományos fokozattal rendelkezők aránya 57%. 1999-ben tizenöt kutató vett részt szervezett tudományos képzésben, doktori programban, négy főmunkatárs készíti doktori disszertációját. A kutatók több mint fele 40 év alatti, a 40–60 év közöttiek aránya 36%. A kutatók átlagéletkora 38 év.

A regionális tudomány fejlesztésében elért eredményeket számtalan díj és elismerés fejezi ki. Tudományos munkásságáért Enyedi György és Beluszky Pál Széchenyi-díjat kapott, ők ketten, illetve Csatári Bálint, Illés Iván és Horváth Gyula Pro Régió-díjban részesült, több kutatót tüntettek ki megyei és városi tudományos díjakkal, részesítettek tudományos társaságok elismeréseiben. Enyedi György, Beluszky Pál és Csatári Bálint kutatási eredményeit Akadémiai Díjjal ismerték el.

A munkatársak nagy része tölt be fontos tudományos tisztségeket. Enyedi György az MTA alelnöke, az Academia Europea tagja, a magyar UNESCO Bizottság elnöke, Horváth Gyula az MTA Közgyűlésének választott tagja, Rechnitzer János a Veszprémi Akadémiai Bizottság alelnöke, Fodor István a Pécsi Akadémiai Bizottság titkára, hárman az Akadémia területi bizottságaiban

²¹ Szerk. Enyedi György. Budapest, 1998.

szakbizottsági elnöki funkciót töltenek be, négyen nemzetközi tudományos szervezetek vezetőiségi tagjai, három kutató pedig nemzetközi folyóirat szerkesztőbizottságának tagja, hárman az MTA Doktori Tanácsa szakbizottságában tevékenykednek.

A központ és jogelődei tudatos építkezése révén ma Magyarországon megvannak az intézményi feltételei annak, hogy a térrel foglalkozó társadalomtudományok közös alapfogalmait, elméleteit és módszereit egységes rendszerbe foglaló, a társadalmi és gazdasági jelenségeket, folyamatokat ezek felhasználásával vizsgáló *regionális tudomány* önálló diszciplínaként fejlődjék a 21. században, és hozzájáruljon a magyar tudományosság európai versenyképességének erősítéséhez.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KUTATÓINTÉZETEI

Atommagkutató Intézet (*Kovách Ádám*)

Állatorvos-tudományi Kutatóintézet (*Mészáros János*)

Balatoni Limnológiai Kutatóintézet (*Heródek Sándor–Elekes Károly*)

Csillagászati Kutatóintézet (*Balázs Lajos*)

Filozófiai Intézet (*Horváth Pál*)

Földtudományi Kutatóközpont (*Marosi Sándor–Póka Teréz–Verő József*)

Irodalomtudományi Intézet (*Bodnár György*)

Jogtudományi Intézet (*Péteri Zoltán*)

Kémiai Kutatóközpont (*Vinkler Péter–Szépvölgyi János–Tétényi Pál*)

Kísérleti Orvostudományi Kutatóintézet (*Szabó Dezső*)

Közgazdaságtudományi Kutatóközpont (*Kovács János Mátyás–Koltay Jenő–Ványai Judit*)

Központi Fizikai Kutatóintézet (*Bartha László–Gadó János–Gyulai József–Janszky József–Jéki László–Lukács József–Szabó György–Tompá Kálmán–Vértesy Gábor*)

Mezőgazdasági Kutatóintézet (*Veisz Ottó*)

Művészettörténeti Kutatóintézet (*Tímár Árpád*)

Néprajzi Kutatóintézet (*Flórián Márta–Paládi-Kovács Attila*)

Növényvédelmi Kutatóintézet (*Gáborjányi Richard*)

Nyelvtudományi Intézet (*Kiss Lajos*)

Ökológiai és Botanikai Kutatóintézet (*Borhidi Attila–Galántai Miklós*)

Politikai Tudományok Intézete (*Balogh István*)

Pszichológiai Kutatóintézet (*László János*)

Régészeti Intézet (*Török László*)

Regionális Kutatások Központja (*Horváth Gyula*)

Rényi Alfréd Matematikai Kutatóintézet (*Csirmaz Erzsébet*)

Számítástechnikai és Automatizálási Kutatóintézet

(*Strehó Mária–Szász Áron*)

Szegedi Biológiai Központ (*Chikán Ágnes*)

Szociológiai Kutatóintézet (*Tamás Pál–Tibori Tímea*)

Talajtani és Agrokémiai Kutatóintézet (*Várallyay György–Németh Tamás*)

Történettudományi Intézet (*Glatz Ferenc*)

Világgazdasági Kutatóintézet (*Inotai András*)

Zenetudományi Intézet (*Tallián Tibor*)

A Magyar Tudományos Akadémia kutatóintézet-hálózata félszáz esztendő.

Az egyetemi oktatástól független kutatóintézetek tömeges alapítása a 20. századi tudományfejlődés eredménye. A 20. századé, amikor a kutatás a napi életfeltételeink újratermelésében és javításában – mind a technikai, mind az egészségügyi, mind a kulturális életkörülményeink újratermelésében – nélkülözhetetlenné lett. Nélkülözhetetlen, így kifizetődik a függetlenített főállású kutatók tömeges alkalmazása és adott célokra szerveződött kutatóintézetek létrehozása.

A századelőn mind az Egyesült Államokban, mind Európában kialakulnak a nagy kutatóközpontok. Európában a legismertebbek: a Kaiser-Wilhelm-Gesellschaft (1911) és a francia CNRS (1939) kutatóhálózata. Magyarországon 1920 után alapítják az első kutatóintézeteket állami erőből, sajátos módon a társadalom-, mindenekelőtt a történettudomány területén. Ezt a természettudományok területén csak gyenge kezdemények követik – elsősorban a magánszférában. Az állami alapítású „tudományos nagyüzem”-et, amely a kor kultuszminiszterének, gróf Klebelsberg Kunónak volt az álma, majd paradox módon a szovjet rendszer valósította meg 1949 után.

A Szovjetunió a fejlett nyugati társadalmak termelési, katonai előnyét – tanulva a németek példáján – a tudományos kutatás intenzitásának erősítésével kívánta behozni. E célra kiterjedt kutatóintézet-hálózatokat hozott létre. Hasonló megfontolások vezették a szovjet megszállás alá került közép-kelet-európai államok tudománypolitikáját 1949 után. Köztük a magyar tudománypolitikát is: nagy költségráfordítással, a már meglévő kis műhelyekre, kis kutatói közösségekre alapítva hoznak létre intézeteket. Egy részükben a közvetlen állami-hatósági feladatok teljesítéséhez szükséges alkalmazott kutatásokat folytatnak miniszteriális felügyelet alatt, másik részük alapkutatási célokkal az Akadémia felügyelete alá kerül.

Az akadémiai intézethálózat létrehozásának ideológiai-politikai céljait már elmosta a történelem (1990). A politikai-gazdasági változások, mindenekelőtt a tulajdonviszonyok megváltozása, az állami közalkalmazottakat sújtó társadalmi válság pedig megrázta mind a természet-, mind a társadalomkutató intézeteket. A századelőn már felismert alapelv azonban érvényes maradt a politikai rendszer leváltása után is: az intenzíven működtetett tudományos nagyüzem a közösség termelési és kulturális erőfejlesztésének első számú segítője, modernizációs motorja lehet.

Így gondolkodott az Akadémia vezetése 1990 után, amikor a rendszerváltozás viharában megőrizte kutatóhálózatát. És ez az alapelv vezette az 1997-ben megindított intézetkonszolidációs programot, amelynek célja: az intézethálózatot a nemzetgazdaság, a nemzeti érdekek szolgálatában tartani; a piacgazdaság körülményeihez igazítani; megállítani a szétesést; megállapítani az államilag garantált kutatói létszámot, rendbe hozni az alapellátást, majd rendezni a kutatói béreket, korszerűsíteni a műszerellátottságot. És közben közös erővel korszerűsíteni a tudományos menedzsmentet...

Ennek a folyamatnak egyik része az a törekvésünk, hogy az intézetek készítsék el a maguk „önéletrajzát”. Mutakozzanak be a kutatói közösségeknek, az oktatói és a termelési szférának. És egyben – mint minden önéletrírás közben teszi az ember – vessenek számot a maguk erejével, hiányosságaival, tennivalóival. Hogy magunk határozzuk meg, autonóm módon, korszerűsítéseink útjait, az új célok elérésének legeredményesebb módszereit.